

УДК 334.025

Кожемяченко О.О.

Національний технічний університет України «КПІ»

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЛІБЕРАЛІЗАЦІЇ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

ORGANIZATIONAL AND LEGAL SUPPORT OF THE LIBERALIZATION OF BUSSINES ACTIVITY

В статті досліджено процес лібералізації підприємницької діяльності, як складової лібералізації економіки. Уточнені співвідношення між категоріями «економіка», «підприємницька діяльність», «лібералізація економіки», «лібералізація підприємницької діяльності». Підприємницьку діяльність визначено як інститут національної економіки. Лібералізацію підприємницької діяльності визначено як процес трансформації закріпленої правом і організаційно оформленої системи звичаїв, норм, традицій, метою якого є формування ліберальних (ринкових) відносин в сфері виробництва економічних благ. Розглянуто організаційно-правовий механізм регулювання підприємницької діяльності на інституціональному, управлінському, технічному рівнях. Надано класифікацію законодавчих актів, актів державного управління, нормативних актів, визначені суб'єкти управління і інструменти регулювання на всіх управлінських рівнях. Дано оцінку відповідності організаційно-правового регулювання підприємницької діяльності завданню лібералізації підприємницької діяльності.

В статье исследован процесс либерализации предпринимательской деятельности, как составляющей либерализации экономики. Уточнены соотношения между категориями «экономика», «предпринимательская деятельность», «либерализация экономики», «либерализация предпринимательской деятельности». Предпринимательскую деятельность определено как институт национальной экономики. Либерализацию предпринимательской деятельности определено как процесс трансформации закреплённой правом и организационно оформленной системы обычаев, норм, традиций, целью которого является формирование либеральных (рыночных) отношений в сфере производства экономических благ. Рассмотрен организационно-правовой механизм регулирования предпринимательской деятельности на институциональном, управленческом, техническом уровне. Дана классификация законодательных актов, актов государственного управления, нормативных актов, определены субъекты управления и инструменты управления на всех управленческих уровнях. Дана оценка соответствия организационно-правового регулирования предпринимательской деятельности задачам либерализации предпринимательской деятельности.

In the article the process of the liberalization of owner's activity as the composing liberalizations economy, is investigated. Are refined the relationship between the categories "economy", "owner's activity", "liberalization of the economy", "liberalization of owner's activity". Owner's activity it is defined as the institute of the national economy. The liberalization of owner's activity it is defined as the process of the transformation by the acquired right and

organizationally designed system of customs, standards, traditions, purpose of which is shaping of liberal (market) relations in the sphere of the production of economic goods. The organizational-lawful control mechanism of owner's activity at the institutional, administrative, technical level is examined. There is the classification of legislative acts, reports of state administration, normative reports, are determined the subjects for administration and instruments of government at all administrative levels in the article. There is the estimation of the correspondence of the organizational-lawful regulation of owner's activity to the tasks of the liberalization of owner's activity in the article.

Ключові слова: лібералізація економіки, підприємницька діяльність, нормативно-правове регулювання.

Вступ. Сутність трансформаційних процесів полягає в лібералізації суспільства. Економічним проявом лібералізації суспільства є перехід від командно-адміністративної до ринкової системи. Цей перехід супроводжується формуванням нових механізмів взаємодій в системі «держава-виробництво», під які в свою чергу має бути сформоване нормативно-правове забезпечення. Нормативно-правове забезпечення підприємницької діяльності є предметом дослідження науковців в сфері економіки і права. Правові аспекти регулювання підприємницької діяльності висвітлені в працях А.М. Колодія, Н.О. Саніахметової, Л.А.Жука, В.І. Євінтова, Т.М. Заворотченко, М.І. Козюбри, В.Ф. Погорілка, О.Ф. Фрицького, В. В. Шаповала. Проблема підприємництва в умовах трансформаційної економіки присвячені роботи О.М. Барановського, О.О. Гетьмана, П.В. Круша, Й.Х. Піхлера, А.В.Шегди та ін. Проте, потребує подальшого дослідження питання відповідності нормативно-правового забезпечення завданню лібералізації підприємницької діяльності. Дослідження цього питання дасть можливість теоретичного осмислення зв'язків між такими інститутами як «право» і «підприємництво» в умовах трансформаційної економіки. Це на практиці може стати основою для розробки заходів по лібералізації підприємницького середовища.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження відповідності механізму формування нормативно-правової бази завданню лібералізації підприємницької діяльності в Україні. Для реалізації поставленої мети необхідно: уточнити взаємовідношення таких категорій як «лібералізація економіки» і «лібералізація підприємницької діяльності»; дослідити стан нормативно-правового регулювання підприємницької діяльності на інституціональному, управлінському, технічному рівнях; зробити висновки відносно відповідності механізму нормативно-правового забезпечення завданню лібералізації підприємницької діяльності

Методологія. Дослідження базується на застосуванні таких загальнонаукових методів, як метод аналізу і синтезу, теоретичного узагальнення.

Результати дослідження. Проголосивши себе суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою (Конституція України, розділ1), Україна взяла на себе низку завдань трансформаційного характеру. Одним з таких завдань є лібералізація суспільно-економічних відносин.

Теоретичною основою лібералізації є вчення про лібералізм. Лібералізм (від лат. *liberalis* - вільний) – це соціально-політичне вчення і суспільний рух, основна ідея якого полягає у самодостатній цінності свободи індивіда в економічній, політичній та інших сферах суспільного життя. Складовою лібералізму є економічний лібералізм. Концепція економічного лібералізму була висунута фізіократами і зайняла чільне місце у вченні А.Сміта: ринкові закони у кращій спосіб можуть впливати на економіку, якщо приватний інтерес стоїть вище суспільного, тобто якщо інтереси суспільства в цілому розглядаються як сума інтересів осіб, які його складають [1]. Ідеї економічного лібералізму знайшли свого розвитку у працях І.Бентама, Дж. Міля, Ф.Хайека та ін. Узагальнюючи наукові здобутки видатних вчених можна виокремити такі принципи економічного лібералізму:

приватний інтерес, побудований на приватній власності;

- свобода вибору сфери діяльності;
- свобода обміну економічними благами;
- наявність конкурентного середовища без ознак протекціонізму і дискримінації;
- функціонування ринків ресурсів, вільний, рівноправний доступ до них;
- фінансова стабільність з прогнозованою керованою інфляцією;
- низькі податки;
- стійкі та ефективні «правила економічної гри».

Ознаки економічного лібералізму співпадають з ознаками ринкової економіки. Тому можна стверджувати, що ці ознаки можуть стати індикатором рівня і якості ринкових перетворень в країнах з трансформаційною економікою.

Об'єктом нашого дослідження є лібералізація підприємницької діяльності. В науковій літературі часто використовується термін *лібералізація економіки*, який можна трактувати як процес, метою якого є досягнення стану ліберальної (ринкової) економіки. Термін *лібералізація підприємницької діяльності* фігурує в правовому полі України [2]. Проте відсутнє наукове трактування цього терміну. Для з'ясування змісту терміну *лібералізація підприємницької діяльності* визначимо співвідношення термінів *лібералізація економіки* і *лібералізація підприємницької діяльності*.

Українське законодавство визначає *підприємництво (підприємницьку діяльність)* як поняття, синонімічне поняттю *господарська комерційна діяльність* і трактує його як самостійну, ініціативну, систематичну, на власний ризик господарську діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання

(підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку [3, ст.42].

Під економікою в контексті нашого дослідження необхідно розуміти економіку певної країни, що має ознаки економічної системи. Ключовими елементами економічної системи виступають інститути національної економіки. Поняття *інститут* еволюціонувало від його розуміння як стійких звичаїв мислення (Т.Веблен), правил гри (Т.Парсонс, О.Уільямсон), мовних символів, традицій і права (У.Гамільтон, Дж.Ходжсонс), організацій (Д.Лафт) до їх розуміння як закріплених правом та організаціями звичаїв, норм і традицій, що становлять основу упорядкованого розвитку елементів та підсистем певного суспільства [4].

Можна стверджувати, що підприємництво є інститутом національної економіки, оскільки воно представляє собою закріплену правом і організаційно оформлену систему звичаїв, норм і традицій в сфері виробництва економічних благ з метою одержання прибутку.

Оскільки між економікою і підприємницькою діяльністю є співвідношення в форматі *система-елемент системи*, можна зробити висновок, що лібералізація системи в цілому складається з процесу лібералізації елементів системи. Це є визначальним у співвідношенні категорій «лібералізація економіки» і «лібералізація підприємницької діяльності»: необхідною умовою лібералізації економіки є лібералізація підприємницької діяльності.

Лібералізацію підприємницької діяльності можна трактувати як процес, трансформації закріпленої правом і організаційно оформленої системи звичаїв, норм, традицій, метою якого є формування ліберальних (ринкових) відносин в сфері виробництва економічних благ.

Одним із аспектів лібералізації підприємницької діяльності є нормативно-правове забезпечення цього процесу.

Сучасною економічною літературою визначені три управлінські рівні, а саме: вищий – інституціональний, середній – управлінський, і нижчий – технічний [5]. Відповідно до цього нормативно-правове регулювання підприємницької діяльності можна структурувати за трьома управлінськими рівнями (таблиця).

Відповідно до таблиці реалізація будь-якого змісту (зокрема лібералізації підприємницької діяльності) полягає у послідовному наповненні відповідним змістом законодавчих актів, актів державного управління, установчих, нормативних документів підприємства. Дослідження традицій і процедури створення, реалізації, коригування, скасування правових актів, нормативних документів дасть нам змогу сформулювати уявлення про зміст і направленість діяльності держави в сфері організаційно-правового забезпечення підприємницької діяльності. Звідси можна зробити висновки, чи є інтересом держави лібералізація економіки.

Інституціональний, управлінський, технічний рівні організаційно-правового механізму регулювання підприємницької діяльності

Рівень управління	інструменти регулювання	Суб'єкти управління
Інституціональний рівень	<ul style="list-style-type: none"> • Закони України, Укази Президента України, постанови Верховної Ради України, постанови Кабінету Міністрів України, накази міністерств; • Організація структури управління; • Організація процесу функціонування системи 	Вищі державні органи влади: Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України
Управлінський рівень	<ul style="list-style-type: none"> • Установчі норми, документи і стандарти, що формують і визначають систему процедур; • Організаційна структура управління галузі, території; • Організація процесу функціонування галузі 	Міністерства, Державні комітети, регіональні органи влади, органи місцевого самоврядування
Технічний рівень	<ul style="list-style-type: none"> • Установчі, нормативні документи підприємства; • Організаційна структура підприємства; • Організація процесу функціонування підприємства 	Суб'єкти господарювання

Для початку дослідимо форми правових актів, їх взаємозв'язок.

Законодавчі акти формують систему законів України. Єдиним органом законодавчої влади в Україні є Верховна Рада України. Систему законів України формують:

- Конституція України;
- Кодекси – сукупність законів у якій-небудь галузі права;
- міжнародні договори, хартії, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України шляхом прийняття закону про їх ратифікацію;
- Закони – акти, що регулюють певну сферу суспільних відносин.

Акти державного управління є основним інструментарієм інституціонального і управлінського рівня, які дають можливість практичного застосування норм Конституції України, інших законодавчих актів. Правові акти державного управління – це владні, втілені в установлену форму волевиявлення суб'єктів державного управління, що безпосередньо впливають

на правові норми і відносини з метою їх вдосконалення відповідно до державних інтересів [6].

В правовій літературі виділяються такі ознаки правових актів управління [7,8]:

1. Підзаконність. Правовий акт управління повинен видаватися компетентним суб'єктом державного управління відповідно до Конституції України, інших законодавчих актів, актів вищих органів системи виконавчої влади.

2. Офіційність. Правовий акт видається від імені органу держави, повноваження якого саме на видання акта такого виду (форми) закріплене Конституцією та законами, а воля, виражена в правових актах управління, є державною.

3. Загальнообов'язковість (авторитарність). Правовий акт зобов'язані виконувати всі фізичні та юридичні особи, яким він адресований, а також органи (особи), що його прийняли. Невиконання чи неналежне виконання цієї вимоги спричиняє як застосування заходів відповідальності до винних осіб, так і відтворення авторитету самого акта.

4. Компетентність. Правовий акт має прийматися відповідно до характеру та обсягу компетенції органу держави, що підтверджує його законність.

5. Односторонність волевиявлення. Правовий акт управління являє собою одностороннє волевиявлення відповідного уповноваженого суб'єкта. При цьому згода на їх виконання з боку тих чи інших осіб або організацій, яким вони адресовані, не потрібна.

6. Належна оформленість. Правовий акт є особливою формою викладу інформації, структуризації тексту акта та його побудови за правилами юридичної техніки (глави, статті, норми тощо), нормативної мови, дотримання офіційно встановленої процедури, які передбачає порядок підготовки проекту, його обговорення, експертизи, затвердження.

7. Упорядкування суспільні відносини. Це і встановлення правових норм, і виникнення, зміни та припинення правовідносин, і забезпечення реалізації правових норм, і основа для прийняття інших актів.

8. Визначеність місця в ієрархії правових актів управління, тобто правовий акт управління «вертикально» підпорядковується актам вищих органів виконавчої влади.

Акти управління Президента (укази і розпорядження) і Кабінету Міністрів (постанови і розпорядження) можуть бути нормативними й індивідуальними. Їх нормативні акти, поряд з законами, становлять правову основу всіх інших актів державного управління, а саме: наказів і інструкцій, які видають міністерства, комітети, відомства; розпоряджень голів державних адміністрацій і наказів керівників структурних підрозділів державних адміністрацій.

9. Юридичне значення. Правові акти управління можуть спричинити такі юридичні наслідки:

а) акт встановлює або змінює правила поведінки, що є загальними і не містить вказівок щодо конкретних осіб;

б) акт покладає конкретні обов'язки на суб'єктів чи надає їм певні права;

в) індивідуальний акт слугує юридичним фактом, якщо законодавство пов'язує з ним виникнення, зміну чи припинення конкретних правовідносин у сфері виконавчої влади;

г) індивідуальний акт може носити юрисдикційний (правоохоронний) характер, тобто він може містити правову оцінку тих чи інших фактів, розв'язання спорів про право чи застосування встановленої законом санкції.

Нормативні документи встановлюють правила, загальні принципи чи характеристики різних видів діяльності або їх результатів (Закон України «Про стандартизацію», ст.1). Різновидом нормативних документів є установчі документи. Установчими документами суб'єкта господарювання є рішення про його утворення або засновницький договір, а у випадках, передбачених законом, статут (положення) суб'єкта господарювання [3, с.57].

Проведений аналіз дає змогу стверджувати, що в Україні є сформованою правова нормотворча система, яка охоплює всі управлінські рівні. Проте якість цієї системи, її відповідність завданню лібералізації підприємницької діяльності залежить від процедури її наповнення відповідним змістом. Це здебільшого визначається компетенцією, повноваженнями, відповідальністю суб'єктів управління на всіх управлінських рівнях.

На інституціональному та управлінському рівнях суб'єктами управління є державні органи влади і державні посадові особи. Саме вони мають через систему нормотворення закріплювати ліберальні принципи господарювання. Оскільки процеси лібералізації полягають в обмеженні державного втручання в економіку, наявним є конфлікт інтересів: держава має через свої органи управління має обмежити своє втручання в економіку. Вирішення цієї проблеми можливо лише за наявності потужних інститутів громадянського суспільства. Тільки вони в змозі спрямувати діяльність суб'єктів державного управління на лібералізацію суспільства в цілому і підприємницької діяльності зокрема.

Вплив громадянського суспільства має розповсюджуватися на всі управлінські рівні. Оскільки зміст діяльності управлінського і технічного рівня управління визначається на інституціональному рівні, є доцільним визначити наявний стан і форми впливу громадянського суспільства саме на цей рівень.

Інституціональний рівень – це рівень визначення стратегії, напрямку руху. До суб'єктів інституціонального управлінського рівня відноситься Президент України. Відповідно до Конституції України Президент обирається шляхом прямих виборів, що мало б стати основою для розробки процедур відповідальності Президента перед виборцями. На даний момент суспільство позбавлено можливості контролювати діяльність Президента протягом його каденції. Відсутня процедура звітності, відповідальності Президента перед

суспільством за виконання передвиборчої програми, немає чітко прописаної процедури імпідменту, висловлення недовіри тощо.

Ще одним суб'єктом інституціонального управлінського рівня є Верховна Рада України. Саме вона за задумом законодавця через обраних народних депутатів мала б уособлювати суспільство в цілому. Великий вплив на формування Верховної Ради мають політичні партії. Сама їх наявність є проявом демократичного суспільства. Проте, відсутність стійких демократичних традицій парламентської діяльності робить цей орган віддаленим від інтересів громадянського суспільства, а його діяльність непідконтрольною суспільству.

Інші суб'єкти управління формуються шляхом призначення посадових осіб. Суспільство не має впливу на визначення їх структури, компетенції, повноважень, відповідальності.

Таким чином, можна констатувати: громадянське суспільство в Україні не має впливу на формування стратегії розвитку держави. Баланс інтересів в системі «держава-суспільство» зміщено в бік держави. За таких умов лібералізація підприємницької діяльності може здійснюватися в таких межах і в такий спосіб, який буде вважати за доцільне держава. В цьому полягає теперішній стан організаційно-правового забезпечення лібералізації підприємницької діяльності.

На нашу думку такий стан є небезпечним не тільки для суспільства, а і для держави: невідповідність правових норм і процедур запитам громадянського суспільства, що розвивається може призвести до розв'язку цієї невідповідності у не правовий спосіб.

Висновки. Результатом проведеного дослідження стало уточнення взаємовідношення між категоріями «економіка», «підприємницька діяльність», «лібералізація економіки» і «лібералізація підприємницької діяльності». Підприємницьку діяльність визначено як інститут національної економіки. Наукова новизна полягає у трактуванні категорії «лібералізація підприємницької діяльності». Лібералізацію підприємницької діяльності визначено як процес, трансформації закріпленої правом і організаційно оформленої системи звичаїв, норм, традицій, метою якої є формування ліберальних (ринкових) відносин в сфері виробництва економічних благ.

Було досліджено стан нормативно-правового регулювання підприємницької діяльності на інституціональному, управлінському, технічному рівнях. Надано класифікацію законодавчих актів, актів державного управління, нормативних актів. Відносно відповідності нормативно-правового забезпечення завданню лібералізації підприємницької діяльності зроблено такі висновки:

- баланс інтересів в системі «держава-суспільство» зміщено в бік держави;

- за таких умов лібералізація підприємницької діяльності може здійснюватися в таких межах і в такий спосіб, який буде вважати за доцільне держава;
- такий стан є небезпечним не тільки для суспільства, а і для держави: невідповідність правових норм і процедур запитам громадянського суспільства, що розвивається може призвести до розв'язку цієї невідповідності у не правовий спосіб.

Практична цінність дослідження полягає в тому, що воно може стати основою для розробки заходів по лібералізації підприємницького середовища в контексті нового бачення місії громадянського суспільства.

Література:

1. Фролова Т.А. История экономических учений / Фролова Т.А. – Таганрог : ТРТУ. 2004. – 328 с.
2. Указ Президента України «Про лібералізацію підприємницької діяльності та державну підтримку підприємництва» [Електронний ресурс] : Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/main>.
3. Господарський кодекс України [Електронний ресурс] : Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.
4. Національна економіка: [підручник./ за ред.. П.В.Круша.] – К.: Каравела; Піча Ю.В., 2011. – 448 с.
5. Завадський, Й. С. Менеджмент. / Й. С. Завадський. — 3-вид., доп. — К. : Вид-во Європ. ун-ту, — Т. 2. — 2003. — 640 с.
6. В.К. Колпаков. Адміністративне право України [Електронний ресурс] : підручник. Режим доступу : <http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/685/18/>
7. М. І. Ославський. Виконавча влада в Україні: організаційно-правові засади. [Електронний ресурс] : Навчальний посібник. – К.: Видавництво "Знання", 2009. Режим доступу : http://www.ebk.net.ua/Book/dvu/oslavskyj_vvu/part6/601.htm,
8. Виконавча влада і адміністративне право [підручник / за заг. ред.В.Б. Авер'янова.] – К.: Ін-Юре, 2002. – С. 289.